

*Корице:
Црква Св. Пејке у Ђурлини,
сјоменик краљу Милану Обреновићу ослободиоцу,
рад Ђорђа Крсчића и Пејра Убавкића*

Грађанима града Ниша
Приређивачи

Наслов оригинала
Живан Живановић
НИШ И НИШКЕ ЗНАМЕНИТОСТИ
Београд 1883.

Приредили
Горан Максимовић
Миша Ракоџија

Ниш 2004.

ЖИВАН ЖИВАНОВИЋ

НИШ
И
НИШКЕ ЗНАМЕНИТОСТИ

ПОСВЕТА

Оба рата за независност и ујединење провео сам по кршним пределима јужне Србије од Рашке до Јавора – први пут што сам се ставио на расположење (дошав као ђак из Германије) и био одређен да идем на Рашку; други пут што сам тако сам желео и будем послат у Јаворску команду.

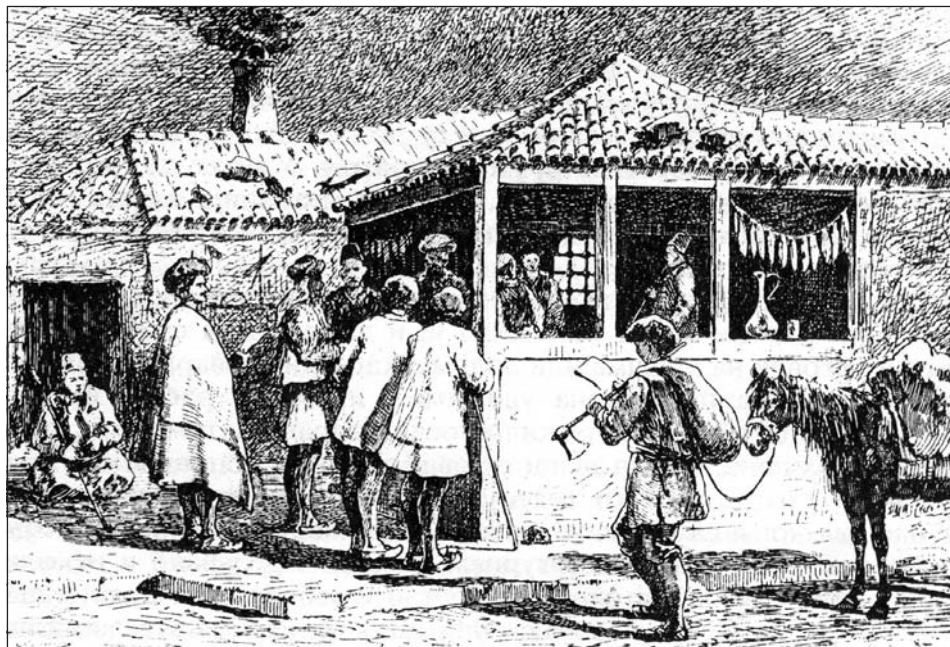
То је узрок да до сад нисам још био видео историјска места и славе и патње српске. Нисам видео чувени Делиград, нисам видео Шуматовац, нисам прешао био Горње Поморавље – та врата, куда су пролазили сви могући варвари са Запада на Исток и са Истока на Запад... Нисам видео места где је освећен Ђунис, где је оружије српско прослављено, нисам видео Ниш, тај стожер јужног дела Краљевине Србије, место, које је дало и великој римској империји – једног цара, Константина Великог.

У јулу 1882. год. падне ми у део та срећа. Са још три друга путовао сам са пуно пријатности. Прошли смо Гроцку, Смедерево, видели смо привремену жељезницу од Смедерева до Велике Плане, гледали смо сложене прагове за жељезницу поред палисата државне шуме Рогота. Уживали смо у уживању поштованих грађана вароши Багрдана, како им игра мечка; а ради већег увесељења изволео је један поштовани грађанин да узјаше мечку и да је јаше држећи јој се за уши.

Ноћили смо у Јагодини, где је човек, ма како запушавао уши, морао чути велике теорије о политици и о све спасавајућем волшепству партијских начела. Сутрадан смо с миром прошли Ђуприју, где нас је стизао наш нови суграђанин господин Витали (Виталис), предузимач "државне жељезнице", са сјајном својом породичном и другом званичном свитом, па како је имао боље коње и кола од нас, то нас је прошао и отишао неким послом у Ниш. Били смо и слушали смо у Параћину, како се један дебел механџија правда да није ни од једне партаје, но жели да дочека лепо "и либералци и радикалци и напредњаци". Видели смо велику разорену цркву параћинску, за коју је врло штета што овако стоји, а не догради се. Одморив се у месташцу Ражњу, са патриотским поштовањем заостали смо на Делиграду, чији су нови и стари шанчеви и гробови палих бораца у траву урасли. Бацили смо своје погледе на Ђунис, Кревет, Тешицу..... места, где је идеји за слободу још једном суђено било да осети како је варварство јаче од народности, силније од родољубља, суровије од те идеје за слободу; и где је за један,

истина, тренут у историји Србије азијски варваризам тријумфовао, али му је то била последња, тешко плаћена срећа – као самртнику успомене из прошлости. Сад тамо слободни чобани веселије певају, но икад!! Трећег дана стигли смо у Алексинац, где веле људи да су имали обичај да звоне свакоме оном ко није у алексиначкој партаји. Но како смо ми ноћу стигли, то нас нису могли познати које су партије путници из наших кола..... Истина да је једног нашег сапутника, заједно са једним пакетом неке "теорије" нестало и дуго га нисмо видели. Сапутника пак, трећег на броју беше по други пут ухватила јака грозница, те је тај наш друг, уз наше саучешће, целог пута био слаб и невољан. Сутрадан смо прешли Рујевицу, походили "руски споменик", прегледали богату и опет оправљену "Мораву". Одали смо пошту и дивљење своје знаменитоме Шуматовцу, турском погибалцу, где је по случају, или по срећи, или по – "команди", суђено опет варварима да закукају тужну песму, коју су однели у далеке земље да је певају и Шуматовца се сећају.....

Четвртог дана с јутра, на сат и по пута од Алексинца на догледу једне куле, рече један: "Ето – Стара Граница!" То је био Катун, где је била српска и турска караула и врата кроз која се улазило из Србије у такозвану "Турску". Ја ти не умем, читаоче, да опишем осећања своја, која су се јавила уз ове три речи, које је (алексиначки) наш кочијаш – као мештанин – иначе врло равнодушно изговорио: "Ето - стара граница!"

Сл. 1 Гранични прелаз, Кайун, према Ф. Каницу

Ваља се сетити да је до пре мало година на том месту престајала свака српска власт и право. Ваља знати да је многи на том месту ваљао да мења име, хаљине, да обрије главу ако је хтео да иде даље без опасности за свој живот. Ваља знати да је на том месту цепана српска књига, да не би продрла на ону страну у јадну и чемерну мученицу – српску школу, коју су добротвори с ове стране крадом одржавали и потпомагали, шаљући јој учитеље, ове у мојим очима највеће родољубе, који прешав тамо међу своју главу у торбу стрепе; с једне стране од бугарски агитатора, а с друге од турских заптија и кадија. Ваља знати – да је све то сад престало и кад са тога старог споменика докле су запљускивали до 1876. турски таласи, сад погледаш даље на запад, исток и југ у старо-српске пределе, видиш велике планине, које се у ведро небо дижу а вичан друг каже ти: "Сад је наша граница иза оне планине што се далеко види још дан хода....!" А као што је некада било на Катуну, код Алексинца, на Суповцу, на Јанковој клисури, на Грамади и другим пограничним пределима – сада је тако на новим прелазима: Преполцу, на Врањи и др. местима, где престаје све што је наше а настаје варварско турско – где се све што је српско мора склонити пред бесном силом, у нади да ће и тамо сванути нови дани, као што свануше браћи од Катуну до Врање и од Преполца до Цариброда.

И нека би дао Бог да ускоро буде тако!

На "Старој Граници" стоји лево од пута још турска караула; јака зидина но озго проломљена а са стране проваљена – онако како је још у другом рату, после напада остала. Ја сам сишао с кола да прођем пешке ову историјску бразду што је сад путник, Србин – жудећи да стигне у "славни град Ниш" – ваља после Делиграда, Ђуниса и Шуматовца да пређе и да се сети тешке, мучне и поучне историје свога много нападеног народа, који је сваку ову стопу земље својом многом и драгоценом крвљу отимао и бранио, губио и опет отимао, док је видео да се сатрвени београдски и нишки пашалуци опет зову својим поносним именом: Краљевина Србија.

Од "старе границе" наступа нова Србија.

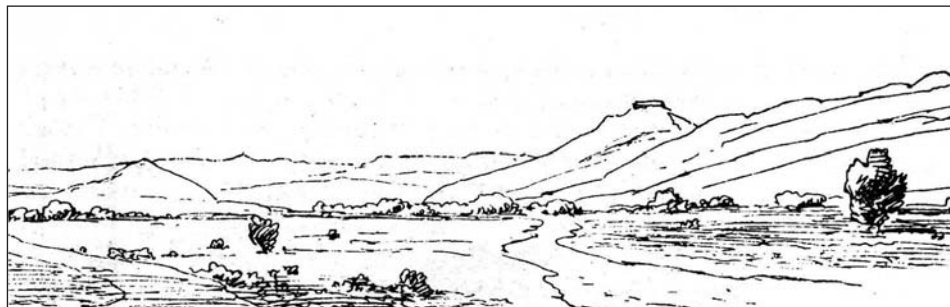
Велики друм, кога није било за време турско иде све крајем моравске равнице а све подно висова, који с леве руке стоје.

Иде се мало заклонитим местом, док се дође поврх првог места у Новој Србији. То је село Топоница.

Ту се код Топонице прелази једна бистра речица и има до ње једна стара мејана са неизбежним "Цинцарином". Одатле до Ниша нема више ових "Странопријамница". Над Топоницом су још први шанчеви из I рата за слободу. Спрам Топонице, преко Мораве виде се места

Суповац, Мрамор – чија су имена много у I рату спомињата. На Суповцу је пукао I весник рата – први топ ујутру, 20. јуна 1876. године.

Код Суповца је озго припро Јастребац, а одовуд други висови и ту се долина Мораве знатно сужава а одатле – се шири нова земља и кад се пође од Топонице види се тамо пут Лесковца вис са "Курвин" градом и црквицом "Кумига" што чини као нека врата за у лесковачки предео. Кроз та врата тече Морава.

Сл. 2 Курвинградска клисура на путу за Солун, према Ф. Каницу

Какве су огромне морале бити онда несреће, које су раздирале ову земљу и народ, да је она из пуне снаге своје одмах отишла у суноврат, да јој се није могао после Лазара и Косова наћи нови бољи Господар и војвода, но да 1459. године покалотичена деспотица Јелена – обрћући леђа Србији и Смедереву – оставља својим једним писмом целу Србију у наслеђе... ком мислиш, Србине?... Ником другом но папи у Риму! – А ћерка њена опет, која је била удата за босанског бана, на издисају Босне и босанске слободе, тако исто даје Босну опет – папи!! И тако од напаћених српских земаља, чак и папа у Риму има једну иако истина женску тапију! Ко ме ли српске земље нису још давате и продавате и ко

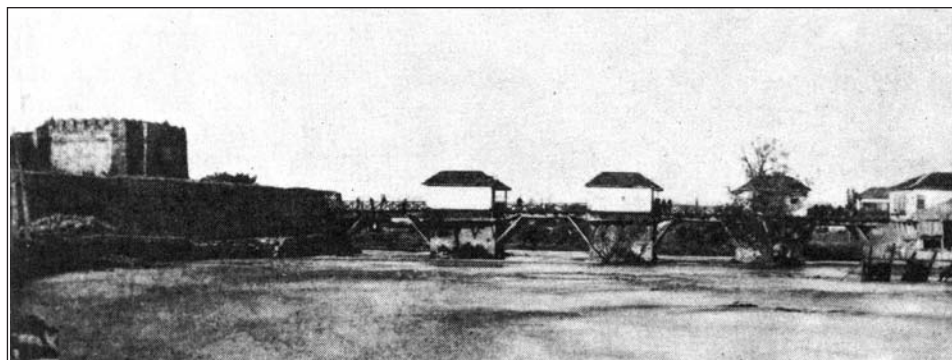
*Сл. 3 Српски средњовековни град
Койријан - Курвинград
(фото: др Видосав Стојановић)*

ли у њима – са све четири стране света – није судио и господарио, до данашњег дана!

Но како су Турци од папе ближи и јачи, како је српска држава – неслогом или несрећем – већ била из темеља потресена, како су већ две кћери српског владајућег рода: Милева Лазарева и Мара Ђурђа Смедеревца биле (морале бити!) султаније, тј. султана турских жене – то је по праву свога топуза 1459. године, тј. осамдесет година после Косовске битке а шест година после пада Цариграда у руке турске био крај српском царству, српском Краљевству, српском Деспотству и српском Господарству. Србија поста пашалук из кога су турске паше пунили и своје кесе и своје хареме за дуго и много! Па ако се овај српски народ није већ једном опаметио – то не знамо кад ће он бити већ зрео за самосталност и чување своје слободе и независности...

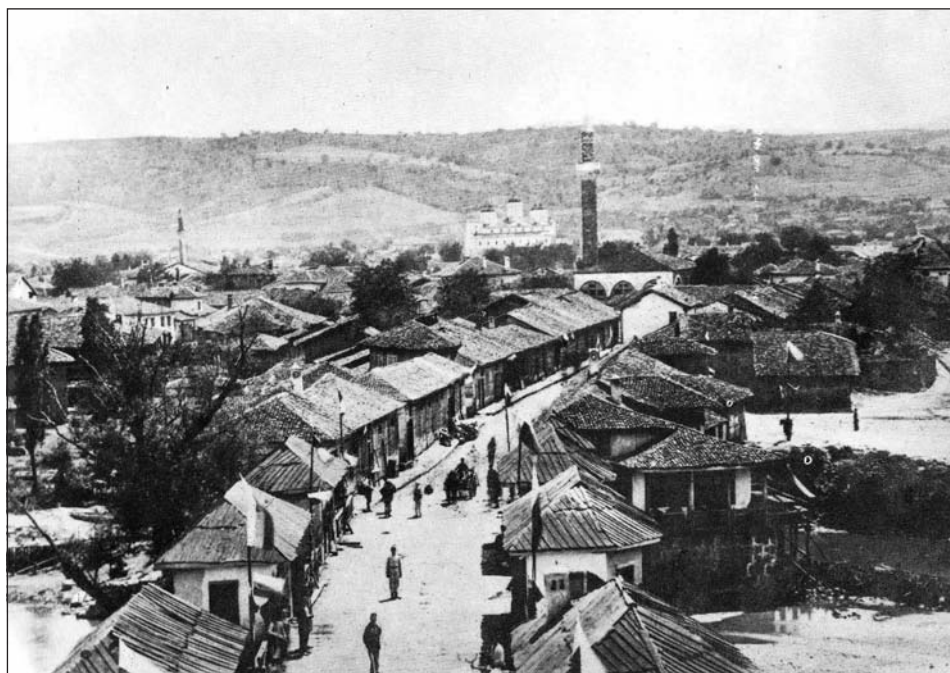
Судбом Србије би решена и судба Ниша. Београд и Ниш била су два турска вечита логора из којих су они час нападали или су у њих бежали, да се за нови напад спреме, а и то јурење и бежање турских паша и јаничара ишло је око 500 година све преко наших леђа и на рачун српског тора и обора! – Београду се осмехну Бог милостиви и поможе му памет Милошева. Он је на пола столећа раније био срећан да се сме, иако прво плашљиво, звати опет српски Београд. Истина и Београд је тек само десет година пре Ниша испратио и последњег царевог војника, – низ Дунав (6. Априла 1867.), а Ниш је ту радост доживео 1877, децембра 28, кад је царска војска подлегла српској војсци..... која покаја смрт јуначког војводе Сиђелића Стевана, који је своју сељачку руку био први машио да отме овај велики кључ и ондашње ослобођене и садашње Старе Србије па је на домаку Ниша собом оставио белегу, докле је српски војвода долазио и куда је - пут у Ниш, преко костију наших славних ђедова!

И ми бејасмо, у тим мислима и осећајима, већ код првих нишких кућа – прошав велики артиљеријски логор, где бејашу на окупу око 8 батерија ради учења.

Сл. 4 Тврђавски мост 1878. године

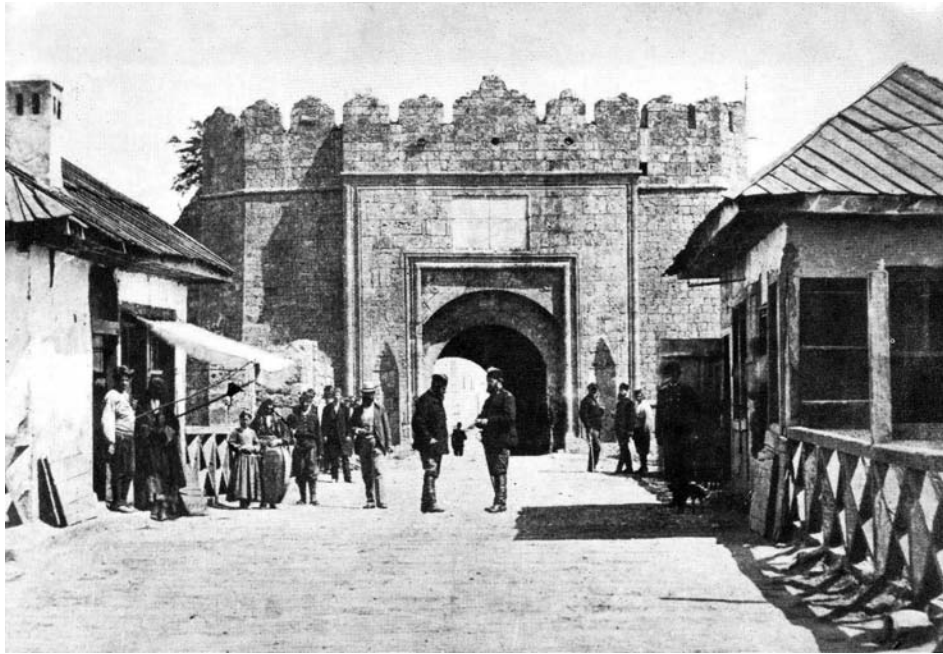
С лева је град, с десна "Београд мала" и први, који је учинио селам нама путницима беше један с турбаном, за ког сам разумео да је муфтија, старији оца, – омален човек, који сваког љубазно поздравља, онако лепо, како само Турчин уме кад хоће да буде питом и добар. У тој тескоби међ градом и "Београд-малом" мишљах да смо негде на Дорћолу; јер ту је још остало првобитно, док за два минута не стигосмо на мост пред градом на Нишави и пред нама, одједном, сину – **Нови Ниш!**

Сл. 5 Поглед на Ниш 1879, дворски фотограф краља Милана Обреновића

С моста на Нишави гледећи стоји на 20 корака у позади град, с капијом, која зјапи право на мост.

Напред је чистина и лепа просторија, пијаца једна, лево су оба двора, стари и нови. Десно је једна воденица, која још није помакнута са првобитног места (а сад се и то намерава и газда њен иште "линију"), а даље се пружа ред све нових кућа и – даље Главна улица (десно) а "Муфтијски сокак" (лево). Кад се пређе пијаца отвара се опет поглед у "Лесковачки сокак" (који иде на запад) а према њему је "Пиротски сокак" (који иде на исток). Свуда у тим улицама дигнуте су или се дижу нове куће, какве смо навикли да видимо по варошима у Шумадији. – У "Пиротском сокаку" налази се највећа нишка гостионица "Европа" – куда нам познаници саветоваху да идемо на одмор и стан. Ми тако и

Сл. 6 Мост и сиред Стамбол каиџје, 1879, дворски фотограф краља Милана Обреновића

учинисмо, жудни одмора после заморног путовања од 3 и по дана. Наш долазак у Ниш био је 31. јула, у суботу, управо у 12 сати.

Од тог дана стајало нам је прилично времена на расположењу, да посмотримо место које је уткано у историју наше отаџбине. Успомене, отуд донешене, рад сам био да уступим и другима, који су тога уживања ради. Но писати о пределима, о варошима, о животу – о тако промењивом животу у "унутрашњости" – то је врло тежак посао. Па као год што у том животу нема системе, не може је бити ни у посматрањима, па често ни у описивању. Но каткад су случајне мисли, нехотичне напомене, дражије од "дубоких истраживања". – Зато ћу и ја овде слѣдовати само својим мислима и онако, како се појаве биће читаоцу на расположењу.

